

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

БОЙЧУК ВАСИЛЬ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 808. 3-54.

**ТИПОЛОГІЯ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ СЛОВА У
ДЕСУБСТАНТИВНОМУ СЛОВОТВОРІ**

10.02.01 - українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Івано-Франківськ - 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Прикарпатського університету ім. В. Стефаника

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
ГРЕЩУК ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ
завідувач кафедри української мови
Прикарпатського університету
ім. В. Стефаника

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
КЛИМЕНКО НІНА ФЕДОРІВНА
завідувач відділу структурно-математичної
лінгвістики Інституту мовознавства
ім. О.О.Потебні НАН України

- кандидат філологічних наук, доцент
НЕВІДОМСЬКА ЛІЛІЯ МЕЛЕТІЇВНА
доцент кафедри української мови
Тернопільського педагогічного університету

Провідна установа - Львівський державний університет
ім. І.Я.Франка, кафедра української мови

Захист відбудеться 26 грудня 1997 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 09.03.02 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук при Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника (284001, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці
Прикарпатського університету ім. В. Стефаника.

Автореферат розіслано "25" грудня 1997 року.

Вчений секретар спеціалізованої ради

кандидат філологічних наук, доцент — Н.Я. Тишківська

ЛННБ України ім. В. Стефаника

00742566 (U)

Розвиток сучасної дериватології характеризується посиленою увагою до змістової сторони мовних знаків, що значною мірою зумовлено розвитком функціонального напрямку у мовознавстві. Процесуальна інтерпретація похідних слів, які є складними знаками відображуваної дійсності з подвійною референцією, передбачає аналіз мовних явищ з погляду їх динаміки, що дозволяє з'ясувати глибинні процеси деривації у їх зв'язку з категоріальною структурою мислення. З огляду на зазначене, дослідження семантичної сторони деривата у процесі його творення повинно ґрунтуватись на засадах основоцентричної дериватології, в якій особлива увага звертається на твірну основу, що відіграє значну роль у процесі формування і функціонування семантики похідного слова. Аналіз змістової сторони деривата дає змогу розглядати похідне слово як результат номінаційного акту, в якому дійсність, що відображається у категоріях мислення, матеріалізується у значеннях мовних форм. Вникнути у сутність цього синтезу допомагає поняття внутрішньої форми (ВФ) слова, яка виступає своєрідним "посередником" між словом і денотатом, оскільки є ономазіологічною категорією, мотивуючою ознакою номінації. Систематизація дериватів на основі особливостей їхніх ВФ виводить похідні слова за межі власне словотвірного аналізу, уможливорює трактування їх як одиниць мови, в яких закодовано пізнавальну діяльність носіїв мови, їх світобачення.

Актуальність теми дослідження. Незважаючи на те, що ВФ вже стала об'єктом лінгвістичних студій (пор. праці Л.А.Булаховського, В.М.Русанівського, О.С.Снітко, Т.Р.Кияка, Н.І.Міріної, Б.О.Плотникова, О.І.Блінової, В.І.Телії), залишається нерозв'язаною низка питань, які стосуються відношення ВФ слова до явищ словотвірного характеру, зокрема словотвірної мотивації, словотвірного значення, ролі ВФ у процесі формування семантичної структури дериватів та детермінації характеру смислових відношень між твірною базою і похідним утворенням тощо.

Виявлення типології ВФ похідних слів є актуальним завданням у рамках опису словотвірних явищ, оскільки дає змогу не тільки з'ясувати семантико-дериваційні особливості похідних слів, складний механізм словотвірної мотивації, а й встановити ядерні й периферійні типи ВФ дериватів, визначити домінантні ознаки, за якими мовці номінують предмети і явища навколишньої дійсності, що є переконливим матеріалом для пізнання специфіки світосприймання носіїв української мови, їх мовної картини світу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Вивчення ВФ слова у десубстантивних іменниках сучасної української мови відповідає профілеві наукових планів кафедри української мови Прикарпатського університету ім. В. Стефаника.

Мета і завдання дослідження. Основною метою роботи є виявлення типології ВФ дериватів десубстантивного походження у сучасній українській мові. Відповідно до поставленої мети визначаємо такі завдання:

- з'ясувати лінгвальну природу і сутність ВФ слова;
- окреслити місце ВФ у структурі лексичного значення (ЛЗ) слова, виявити зумовленість ЛЗ похідного слова його внутрішньою формою;
- висвітлити взаємозв'язок і взаємозумовленість ВФ похідного слова і його словотвірної мотивованості;
- виявити і охарактеризувати типи ВФ десубстантивних іменників сучасної української мови;
- визначити ступені продуктивності словотвірних моделей (СМ) у реалізації типів ВФ слова у десубстантивному словотворі іменників.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що робота є першим системним дослідженням ВФ українських похідних іменників-десубстантивів. У праці виявлена і охарактеризована ВФ десубстантивних іменників сучасної української мови, встановлені її типи, визначені ступені продуктивності СМ у реалізації типів ВФ у десубстантивній деривації іменників.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення, матеріали, висновки й узагальнення проведеного дослідження знайдуть застосування у лекційних і спеціальних курсах із словотвору, лексикології та ономазіології української мови, а також можуть бути використані для написання відповідних навчальних підручників і посібників.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорювалась на засіданнях кафедри української мови Прикарпатського університету ім. В. Стефаника у 1994-1997рр. Основні положення дослідження були викладені у доповідях і повідомленнях на наукових конференціях "Актуальні проблеми українського словотвору" (Івано-Франківськ, 1995), "Семантика мови і тексту" (Івано-Франківськ, 1996), "Актуальні проблеми українського мовознавства" (Львів, 1997), на XXVII діалектологічній нараді (Київ, 1997).

Публікації. Проблематику дисертаційного дослідження висвітлено у 6 публікаціях загальним обсягом 1,5 др. арк.

Структура і зміст дисертації. Мета й завдання дослідження зумовили структуру дисертації, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку умовних скорочень та бібліографії.

У вступі обґрунтовується вибір теми дослідження, її актуальність, формулюються мета і завдання дослідження, практичне значення роботи, її наукова новизна.

У першому розділі - "Природа внутрішньої форми" - з'ясовуються теоретичні проблеми ВФ слова як мовної категорії, її зв'язок з іншими мовними явищами у процесах номінації, висвітлюються питання становлення цієї категорії у мовознавстві, починаючи з античних часів, коли ВФ розглядалась у руслі тих чи інших філософських систем. ВФ була в основному пов'язана з вирішенням питання відношення імені до позначуваного предмета. Вже тоді мислителі відзначали, що слово, крім свого значення і звукової форми, має ще внутрішню форму, яку називали "ідеєю слова", "образом слова". Це зумовлювало трактування ВФ слова як певної ідеальної субстанції, що перебуває за межами людського сприйняття. Подібне тлумачення знаходить поняття ВФ слова у працях учених Середньовіччя.

Проблема ВФ зайняла одне з центральних місць у лінгвофілософській концепції В.Гумбольдта, який, розуміючи мову як діяльність духу, вбачав у ВФ щось постійне і однотипне у цій діяльності, що підносить членороздільний звук до вираження думки. Для Гумбольдта ВФ є ідеальною субстанцією, за допомогою якої народ виражає у мові свою духовну сутність. Ці ідеї знайшли своє продовження і розвиток у теорії неогумбольдтіанства Уорфа-Сепіра, у працях Л.Вайсгербера.

На вітчизняному ґрунті теорія ВФ слова отримала оригінальну інтерпретацію в наукових студіях О.О.Потєбні. ВФ слова досить широко визначалась ученим. Це і найближче етимологічне значення слова, і образ образу, і знак значення у слові. Великою заслугою О.О.Потєбні є обґрунтування динамізму ВФ слова, розкриття складних взаємовідношень суб'єктивного та об'єктивного значень у слові, форми і змісту мовних одиниць, що сприяло виявленню історичної зумовленості мотиваційних процесів у словотворенні.

Незважаючи на важливість дослідження проблеми ВФ, вона

не стала пріоритетною у лінгвістиці ХХ століття, хоча в останні десятиліття ВФ слова все частіше стає об'єктом лінгвістичних студій вчених, що спричинено необхідністю ґрунтовного опису процесів номінації та явищ мотивованості мовних знаків. ВФ слова отримує неоднозначні трактування у працях лінгвістів. Так, її розуміють як образний елемент у значенні слова (Л.А.Булаховський, В.І.Телія), як первісну ознаку, що лягла в основу найменування поняття (Р.А.Будагов, Б.М.Головін, Б.О.Плотников, М.Д.Голев), як розумовий інтеріоризований образ (Т.Р.Кияк), як спосіб передачі поняття за допомогою того чи іншого значення (Б.О.Серебрянников, О.С.Кубрякова, К.О.Левковська), як спосіб мотивування значення похідного слова (В.В.Іванов), як морфосемантичну структуру слова, яка містить у собі морфемний склад і мотиваційне значення (О.І.Блінова), як концептуальну ознаку, закріплену у слові (М.І.Голянич), як спільну семему мотивуючого і мотивованого слів (В.М.Русанівський). ВФ слова виступає фактором словотвірної системності (Н.І.Мігіріна), з'єднує дві стадії номінативного акту - довербальну і вербальну, є пучком асоціацій на засоби мовного означування (О.С.Снітко). Зазначені інтерпретації лінгвістами поняття ВФ слова засвідчують неоднозначне розуміння цієї мовної категорії, яке ґрунтується на абсолютизації чи нівеляції тих або інших аспектів ВФ слова, що, в свою чергу, призводить до розхитування уявлення про ВФ слова і не сприяє створенню цілісного вчення про категоріальні властивості цього мовного феномена. У нашому дослідженні ВФ слова розуміємо як мотивуючу ознаку, зафіксовану в семантичній структурі твірного слова, яка кладеться в основу найменування предметів та явищ навколишнього світу, що позначаються похідними словами. ВФ слова розкриває спосіб мотивації твірним похідного слова, який конкретизується цією ознакою.

Далі розглядаються питання взаємовідношення ВФ слова і словотвірної мотивації, а також зв'язок ВФ зі словотвірним значенням (СЗ) і ЛЗ у формально-семантичній структурі деривата. Мотивованість у сучасному мовознавстві розуміють як відповідність значення слова його звучанню. Морфологічна мотивованість, як і ВФ, властива похідним словам і складним утворенням, а тому поняття ВФ слова і мотивованості варто розглядати у їх взаємозв'язку. Якщо словотвірна мотивованість містить у собі узагальнену вказівку на відношення базового слова до тієї чи іншої частини мови і семантичної групи, розкриває відношення між твір-

ним і похідним у формально-семантичному плані, тобто визначає словотвірну характеристику слова, то ВФ пояснює характер та природу найменувань, вона вказує на смислові відношення між твірним і похідним, визначає власне ономасіологічну характеристику деривата. Якщо словотвірна мотивація вказує на предмет, то ВФ слова показує, яка з його ознак вибирається свідомістю людини для позначення того чи іншого предмета. ВФ слова як обов'язковий елемент у парі "твірне - похідне" конкретизує словотвірні мотиваційні зв'язки, наділяючи їх значущістю.

Відношення ВФ слова, СЗ і ЛЗ є різними. Так, слово може мати одну мотивацію і формальну структуру, але його різні ЛЗ можуть мати однакову ВФ, чи, навпаки, різні ВФ. Наприклад, СЗ деривата *піщаник* можна виразити, як "предмет, що має відношення до піску". Лексико-семантичні варіанти цього похідного, що позначають різні реалії: ховраха, що живе в пустинях, і птаха, який живе на берегах морів, - характеризуються однаковими ВФ, що реалізують відношення до піску як до місця проживання, тобто вказують на локативність. В іншому слові-омонімі *піщаник* із значенням гірської породи, що складається з піску, ВФ якісно відмінна від попередньої, бо реалізує зовсім інші смислові відношення до піску як до матеріалу, що є складовою частиною породи. Отже, ВФ, СЗ і ЛЗ на рівні похідного слова є взаємозалежними і взаємодоповнюючими категоріями, вони функціонують як одне ціле. Змістом ВФ слова є вираження характеру смислових відношень між твірним і похідним словом, точніше мотивованого слова до твірної бази. Розглядаючи ці відношення у зворотньому напрямку, можемо говорити про роль ВФ у формуванні ЛЗ похідного слова, його структурацію. Так, при творенні слова *змійовик* для позначення зігнутої у вигляді спіралі або н-подібних витків труби використовується значення слова *змія*, яке складається з певних ознак референта. Психікою людини об'єктивується ознака форми, яка видається їй найсуттєвішою серед інших ознак, і матеріалізується у звуковій формі похідного слова *змійовик*. Мотивуюча ознака подібності зовнішньої форми складає об'єктивний зміст і формує семантичну структуру деривата. Якщо б ВФ цього похідного слова вказувала на змію як на плазуна, на який, скажімо, спрямована діяльність людини, то ВФ стала б ідеєю до створення слова *змійовик* із ЛЗ "людина, яка полює чи доглядає змії і т.д.", тобто реалізувала б потенційні можливості значення слова *змія* у формуванні нових смислових відношень між твірною базою і дериватом.

ВФ слова формує “первісне” ЛЗ деривата, а подальший розвиток семантичної структури мовної одиниці залежить від екстра- та інтралінгвальних чинників. Це чітко простежується у випадках, коли мотивуюча ознака номінації, що виражалась видовим поняттям, замінюється ознакою родового характеру. Так, *столяр* - це той, хто виготовляє меблі взагалі, *чоботар* - це людина, яка шиє і ремонтує не тільки чоботи, але й інші види взуття. У словах подібної семантики відбувся розрив між первинною ознакою, яка ще виражена морфологічним складом твірної основи, та реальною ВФ слова, що робить слово образним і зрозумілим носіям мови. Значення слова має тенденцію розвиватись, а ВФ слова виступає своєрідним стабілізуючим елементом, що певною мірою стримує цей розвиток. З часом ВФ слова може зникати і забуватися.

У розділі висвітлюється також питання внутрішньої форми слова як ономасіологічної категорії, яка є обов'язковою ланкою номінаційного процесу. Аналіз деривата через ВФ дозволяє розглядати похідне слово не просто як особливу одиницю системи мови, але як одиницю номінації, якій властиві неповторні функціональні та ономасіологічні характеристики. У процесі номінації кодується інформація про навколишній світ у структурі мовних знаків, що є неоднотипними у формально-семантичному плані. Їхня відмінність визначається характером ВФ слова. Досліджуючи ВФ похідних слів різних мов, можна визначити особливості сегментації позамовної дійсності носіями мови. ВФ слова є змістовою ознакою, а тому знаходить своє матеріальне вираження у формальних засобах, які є різними у кожній мові. Найяскравіше процеси диференціації у номінативних актах виявляються у семантичних структурах однакових за значенням слів, що мотивуються твірними словами з різними ЛЗ. Наприклад, в українського деривата *грубник* ВФ вказує на предмет, біля якого працює особа, а його російський відповідник *истопник* характеризується ВФ, що актуалізує мотивуючу ознаку дії, яку виконує особа. Аналогічні ВФ і у польсь. *palacz* і чеськ. *topič*. Якщо в укр. і рос. *будочник* ВФ фіксує мотивуючу ознаку локативності, то в чеськ. *hlidač* - ознаку дії особи. Вибір СМ теж пов'язаний зі специфікою світосприймання. Так, українським похідним суфіксальним словам в інших мовах відповідають композити: *лісівник* - *лесовод*, *птахівник* - *птицевод*, *гирьовик* - польсь. *ciężarowiec*, англ. *weightlifter*, що характеризуються більшою образністю найменувань. Інколи деривати в інших мовах не мають однослівних відповідників, наприк-

лад, *курівник* - чеськ. *chovatel slepic*, польс. *hodowca kur*, *коляр* - чеськ. *chovatel koni*, *водник* - англ. *watertransport worker* та ін. Аналіз ВФ українських дериватів та їх відповідників у різних мовах дозволяє виявити універсальні та диференційні риси у процесах номінації. В їхній основі лежить неоднорідність сприймання сегментів позамовної дійсності. Дослідження ВФ похідних слів є одним з перспективних шляхів з'ясування не тільки чисто мовних проблем, а й питань, що проливають світло на проблеми ментальності народу.

У другому розділі - "Типи внутрішньої форми слова в іменниках - назвах осіб" - визначаються особливості ВФ десубстантивних іменників, виявляється типологія ВФ похідних слів. Найменування осіб складають значну частину похідних слів, яку в мові репрезентують іменники з загальним категоріальним значенням реальної предметності. Різний характер мотивації - десубстантивний і девербативний - спонукає до з'ясування відмінностей у їх творенні. Назви осіб, що утворені від іменників, подібні до віддієслівних, оскільки вони також позначають осіб, хоча і не називають при цьому дію експліцитно. Наприклад, *м'ясник* - той, хто (продає) м'ясо, *зурнач* - той, хто (грає) на зурні, і *продавець* - той, хто продає (товари).

ВФ деривата визначаємо за характером семантики предиката, який експліцитно (чи імпліцитно) виражений у структурі ЛЗ. Базова основа визначає у загальних рисах значення предиката похідного слова. Проте не завжди назва, скажімо, музичного інструмента передбачає предикат "грати" і відповідну ВФ, яка вказувала б на інструментальність. Наприклад, ВФ похідного *дудник* у значенні "той, хто робить дудки" вказує на інструмент (дудку) як на продукт, результат праці. ВФ деривата *фортепіанник* вказує також на продукт праці, що видно із значення предиката, який експліцитно виражений у ЛЗ похідного слова - "той, хто виготовляє". Це ж похідне у другому значенні "настроювач фортепіано" розкриває свою ВФ через предикат "настроювати". За такої умови музичний інструмент є об'єктом, на який спрямована діяльність особи, що названа дериватом. Отже, різні мотивуючі ознаки твірних слів формують різні ЛЗ похідних слів. Одні ЛЗ можуть маніфестувати два різних за значенням предикати. Наприклад, у похідному *пічник* - майстер, який мурує і ремонтує печі - предикати маніфестують різні мотивуючі ознаки із семантичної структури твірного слова: ознаку результативності (преди-

кат *мурує*) і ознаку об'єктності (предикат *ремонтує*). У таких випадках важко, а часто неможливо з синхронного погляду визначити, чи мотивуючі ознаки вичленовувались одночасно чи з деяким часовим проміжком, а тому доречно говорити про синкретизм ВФ слова.

Аналіз похідних іменників-назв осіб засвідчує явище множинної мотивації: іменником і відносним прикметником. Відносний прикметник, який є синтаксичним дериватом, лише структурно мотивує похідне слово, а семантично дериват мотивується твірною основою відносного прикметника або контекстуально зумовленим значенням прикметника у складі ад'єктивного словосполучення. Це впливає суттєво на змістові параметри ВФ похідного слова, його поняттєві характеристики. Слова типу *вугільник*, *трикотажник* мотивуються семантикою словосполучення “вугільна промисловість”, “трикотажна промисловість”. ВФ таких похідних вказує на сферу зайнятості особи, хоча можна припускати, що первинною ВФ цих дериватів була мотивуюча ознака результативності (продукту праці). Ознака результативності “прочитується” у структурі значення саме завдяки значенню відносного прикметника, який у словосполученні вказує, на що спрямована діяльність того чи іншого виду виробництва.

Наявність різнотипних зв'язків між твірною базою і дериватом, що зумовлено неоднаковим характером ВФ похідних слів, дає можливість ідентифікувати різні типи ВФ дериватів - назв осіб. Створення типології ВФ похідних іменників передбачає встановлення одиниці класифікації, яку ми пропонуємо називати “тип ВФ слова” (пор. “словотвірний тип”). Тип ВФ слова як узагальнене лінгвістичне поняття об'єднує ряд слів, ВФ яких фіксує однакові концептуально-семантичні категорії, наприклад, локативності, інструментальності, темпоральності, об'єктності та ін.

Аналіз ВФ похідних іменників-назв осіб уможливив виділення типів ВФ дериватів, у яких вона вказує на:

1. **Результативність.** Результатом діяльності особи можуть бути: предмети промислового виробництва (*толівник*, *монетник*, *смоляр*, *лялькар*, *столяр*), речі господарсько-побутового вжитку (*чучельник*, *мотузник*, *сіткар*, *решетар*), продукти харчування (*ковбасник*, *булочник*, *коровайниця*), рослини, овочі, фрукти (*рисівник*, *тютюнник*, *картопляр*, *льонар*), предмети будівельного призначення (*рамник*, *цегляр*), свійські тварини і звірі (*собо-*

лівник, козівник, оленяр, коняр), публіцистичні, літературні, музичні твори, книги, періодичні видання (словникар, пісняр, коломийкар, віршник, хоровик), зброя (пушкар, рушничник, стрільник), одяг (кожушник, картузник, шапкар, корсажниця), транспортні засоби, їх складові (шинник, корабельник, каретник, щогловик), взуття (черевичник, чоботар), напої (квасник, винник, самогонник), свійська птиця, птахи (гусівник, голубар), музичний інструмент (бандурник), комахи (бджоляр), назви інших понять (тунельник, пілюльник, перукар). У багатьох похідних іменників цього типу ВФ характеризується синкретизмом, поєднуючи найчастіше ознаки результативності та об'єктності.

2. Локативність. За характером предикатів виділяється низка підтипів, у яких ВФ вказує на: постійне чи тимчасове місце проживання (американець, українець, галичанин, кримчанин, скитник, печерник, комишник), місце професійної діяльності (тепличник, тюремник, бібліотекар, аптекар, конторник, штабник, земер, банщик), місце ув'язнення, відбування покарання (острожник, галерник, тюряжник), місце відпочинку, проведення дозвілля (курортник, санаторник), місце навчання, виховання (школяр, бурсак, інститутка, суворовець).

3. Об'єктність. Аналіз ВФ похідних слів цього типу дозволяє виділити низку підтипів, зокрема: об'єкти торгівлі (молочник, яблучник, м'ясник, сукнар, полотеник, газетяр), об'єкти догляду (стадник, табунник, собакар, свинар, конюх), об'єкти обслуговування (форсунник, турбінник, гарматник, паровозник), об'єкти наукового дослідження (мовник, сонцевик, науковець), об'єкти симпатії, уподобання (картяр, книжник, анекдотник, політик), об'єкти вірувань (забобонник, ідолянин), об'єкти полювання (ведмежатник, рибак), об'єкти стеження (човникар, апаратник), об'єкти професійної діяльності (очник, горловик, сміттяр, смушкар, мармурник, справник, каменяр), об'єкти професійної та непрофесійної зайнятості (просвітник, монтажник, масовик, підлотник, розбійник, мерзотник).

4. Інструментальність. Серед найчисельніших тематичних груп, що мотивують похідні іменники цього типу ВФ, є: назви промислових механізмів, приладів, засобів (костерник, ватерник, сепараторник, екскаваторник), музичних інструментів (скрипник, лірник, сурмач, барабанщик), господарсько-побутових предметів (лопатник, сокирник, пачкар), транспортних засобів, засобів пересування (поромник, фургонник, човняр), зброї (мечник, луч-

ник), с/г знарядь і механізмів (*мотовильник, жаткар, плугар*), рибальського начиння (*гарпунник, невідник*), транспортних приладів (*семафорник, башмачник*), засобів ув'язнення (*колодник, кайданник*), інших понять (*звіздар, дзвонар*).

5. Приналежність (членство). Для похідних іменників цього типу характерна ВФ, що вказує на членство особи, яка названа дериватом, до організації, руху та ін., що називається твірним словом. Виділяються підтипи: назви осіб, які є членами певного колективу, соціального класу, групи людей (*ратник, пікетник, партієць, ординець, шляхтич, спілчанин, ватажанин*); назви осіб, що є учасниками подій, політичних та масових рухів, видовищ (*бенкетник, рейдовик, жниввар, гонщик, сектяр, стахановець, виборець*); назви осіб, що є послідовниками, прихильниками та прибічниками вчення тих, хто називається твірним словом, а також форми правління (*фіхтеанець, республіканець*).

6. Посесивність, тобто належність власності, володіння тим, що названо твірним словом. Мотивуючими є: назви приміщень, будівель (*олійник, халупник, промисловець, корчмар*), назви земельних угідь (*ленник, городник*), частин тіла (*вусач, горбань, чубар*), посад, фаху (*сановник, ремісник, чиновник, фахівець*), інших понять (*ключар, грішник, силач, вошивець*).

7. Зайнятість. Більшість похідних цього типу формально мотивуються відносним прикметником, а семантично - ад'єктивним словосполученням. ВФ вказує на сферу зайнятості особи (*ниткар, цукровик, нафтовик, зв'язківець, армієць, мінометник*).

8. Екзистенційність. ВФ похідних іменників цього типу фіксує мотивуючу ознаку способу, форми діяльності, норми проживання (*шпалерник, супряжник, союзник, розкішник, половинщик, підрядчик, мирянин, злидар, баришник, лихвар, подушник, гонорарник, податник*).

9. Параметричність. ВФ дериватів актуалізує мотивуючу ознаку розміру і форми частин людського тіла. Як правило, твірні слова позначають великий розмір чи особливу форму частини тіла (*черевань, лобань, кирпань, губань, вухань, носач, патlach, голово*).

10. Родинність. ВФ реалізує родинні відношення між особами, що позначаються твірним і похідним словами (*сестринець, синовець, коваленко, шинкаренко, паламаренко, писарчук, сотниківна*).

11. **Темпоральність.** ВФ похідних іменників вказує на час, часовий проміжок (*зимовик, відпускник, строкар*).

12. **Ієрархічність.** Деривати мотивуються назвами групи людей, що перебувають у підпорядкуванні того, хто названий похідним словом (*сотник, ватажок, полковник*).

Вивчення словотвірної структури дериватів показало, що СМ у реалізації тих чи інших типів відзначаються неоднаковою активністю. Зведені дані про СМ у реалізації типів ВФ десубстантивів подані у таблиці №1.

Таблиця №1. Реалізація типів ВФ у похідних десубстантивних іменниках - назв осіб.

СМ з суфіксами	Типи ВФ слова											
	1*	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
-ник	127**	55	109	63	23	27	31	21			7	2
-ець	2	42	3	1	17	4	5			2		
-ив		35	2		6		1	1				
-ар/яр	59	6	20	17	4	9	1	2			1	1
-ач	1	1		2		3			4			
-ич		4	1		2				1			
-к-д		1		1								
-щик	3	1	1	5	1				1			
-ань						3			9			
-аю						1						
-ій	1		2			1						
-к-о									1			
-енк-о										4		
-чук										1		
-івн-д										1		
-иц-я										1		
-ик									1			
-ок			1									1
-иц-я	3		1									
-ій	1		2									
-ахв				1								
-аю			1									
-аю/яю		9										

*1 - результативність, 2 - локативність, 3 - об'єктність, 4 - інструментальність, 5 - належність, 6 - посесивність, 7 - зайнятість, 8 - екзистенційність, 9 - параметричність, 10 - родинність, 11 - темпоральність, 12 - ієрархічність.

** Цифри вказують кількість виявлених дериватів.

У третьому розділі - "Типи внутрішньої форми слова в іменниках-назвах неосіб" - з'ясовуються особливості ВФ іменників, що позначають неосіб. Якщо в іменниках-особах ВФ відображає складні відношення між предметами зовнішнього світу і особою, тобто виражає суб'єктно-об'єктні відношення, то при номінації неосіб ВФ мовних знаків розкриває об'єктно-об'єктні відношення з погляду того, хто дає назву. Названі диференційні ознаки не можуть не впливати на характер і природу ВФ похідних слів, а

тому ВФ дериватів-назв неосіб може вказувати на об'єкт (субстанцію), що є складовою частиною іншого об'єкта номінації, на об'єкт, з якого виготовлено об'єкт номінації, на предмет, на який спрямована дія іншого об'єкта номінації, на предмет, що знаходиться всередині об'єкта номінації тощо. Таких різнопланових відношень, що існують між предметами навколишнього світу, є багато, що відбивається на характері смислових відношень між твірними і похідними словами, уможливорює виділення низки підтипів всередині тих чи інших типів ВФ іменників, для яких характерна певна автономність. Їхнє виділення у структурі типу носить певною мірою умовний характер, однак сприяє системному опису значеннєвої структури дериватів-десубстантивів.

Вивчення ВФ десубстантивних іменників-неосіб дало змогу виділити типи ВФ дериватів, у яких вона фіксує:

1. Призначення. За характером ВФ деривати цього типу поділяються на дві групи: а) похідні слова, у семантичній структурі яких наявна лише мотивуюча ознака призначення (*масниця, мішковина, парусина, теніска, футболка*); б) похідні слова, що характеризуються наявністю у їхній семантиці мотивуючих ознак призначення і локативності (*сигарник, патронник, салатник, синичник, голубник, качатник, телятник, лошатник, гольник, житниця, ризниця, гусятниця, оцетниця, шпаківня, дровітня, сторожка, псарня*).

2. Об'єктність. За особливостями семантики предикатів виділяються підтипи: а) похідні іменники, ВФ яких вказує на об'єкт активної дії того, що називається дериватом (*перепелятник, горіхівка, зернівка, тільник, рукавиця, ковбасня, пиварня, книгарня*). Сюди ж відносимо і похідні слова, ВФ яких вказує на об'єкти, проти яких спрямована дія того, що називає дериват (*пильовик, дощовик, глисник, пітник*); б) деривати, ВФ яких вказує на об'єкт, що займає певне місце, положення у відношенні до об'єкта номінації (*душник, голосник, сечівник, колошник, льодовник, дзвіниця, вапнище; виноградник, смітник; погребниця, скиртище*). ВФ похідних слів цього підтипу характеризується своєрідним синкретизмом, який проявляє себе у вираженні предметами, що мотивують похідне утворення, певних локативних відношень між самими предметами і об'єктами номінації; в) похідні слова, ВФ яких відображає синкретизм мотивуючих ознак об'єктності і темпоральності (*картоплище, кукурудзище, житнище, люцернище, пожарище, печище, снігур, дощовик, пожарина, лу-*

говина).

3. Конститутивність. ВФ дериватів виражає відношення до предмета, що позначається твірним словом, як до матеріалу, з якого виготовлено об'єкт номінації або з якого складається об'єкт номінації у своєму природному стані. За особливостями номінації виділяються два підтипи: а) деривати, ВФ яких вказує на матеріал, з якого складається об'єкт номінації (*дерев'янка, сніжка, льодовик, личак, вощина, мідниця, волосяниця*); б) похідні слова, ВФ яких містить вказівку на предмет, що входить до складу об'єкта номінації поряд з іншими інгредієнтами (*смородинівка, горобинівка, кам'янка, дощаник, черепашиник, піщаник, макаронник, гірчичник, залізник, сливовиця*).

4. Подібність. ВФ похідних іменників цього типу вказує на предмети, в яких певні ознаки подібні до тих чи інших ознак об'єктів номінації. Виділяються підтипи, зокрема: подібність зовнішньої форми (*вівсюг, стрілиця, рогач, головня, хрестовина*); подібність стану (*льодяник, резинка, дубівка*); способу діяльності (*машинка, трутовик, паровиця*); запаху (*лимонник, огірочник, медунка*); кольору (*бражник, мідянка, молокан, сажка, залізник, моховик, маслюк*); звуку (*ковалик*).

5. Належність. Похідні іменники цього типу характеризуються ВФ, яка реалізує відношення належності об'єкта номінації до того, що названо твірним словом, чи походження від нього (*гусятина, линина, баранина, ведмедина; кіз'як, кишечник; рибець, козачок; павутина, кротовина; кирилиця, латиниця*).

6. Результативність. Цей тип ВФ складають похідні слова, мотивуючі назви яких є назвами результату діяльності об'єктів номінації (*тенетник, уторник, борозник, плідник, нектарник, рудник, ложкар; крохмальня, цукорня, папірня, смолярня, ковбасня, свічкаря*).

7. Локативність. ВФ похідних іменників вказує на: місце, в якому функціонує, розвивається об'єкт номінації (*дубовик, піщаник, ставник, гнойовик*); місце об'єктів номінації у просторі відносно інших предметів (*задник, вершина, спідниця, горище*); місце, звідки походить об'єкт номінації (*горловина, грудинка, печина*); місце, біля якого знаходиться, розміщено об'єкт номінації (*пахвина, черевина, береговина, поясниця*); предмет, що знаходиться в місці перебування об'єкта номінації (*шишкар*).

8. Інструментальність. ВФ вказує на предмети, що виконують функцію знаряддя, засобу, джерела енергії для об'єкта номі-

сті (53), посесивності (48), зайнятості (38), екзистенційності (27). Типи, в яких ВФ фіксує мотивуючу ознаку параметричності (14), родинності (9), темпоральності (8) та ієрархічності (4), є непродуктивними у процесах номінації осіб.

При номінації неосіб продуктивними є типи найменувань за мотивуючою ознакою призначення (126 слів), об'єктності (101), конститутивності (75), подібності (71), малопродуктивними - за мотивуючою ознакою належності (47), результативності (38), локативності (29), інструментальності (21), темпоральності (17), посесивності (14). Непродуктивними є типи, в основі яких лежить ВФ, що актуалізує мотивуючу ознаку ієрархічності (9), цілісності (8) та квантитативності (3).

Виявлена типологія ВФ українських десубстантивів-іменників суфіксального творення дає змогу вирішувати ряд проблем як лінгвістичного, так і пізнавального характеру. Необхідні подальші дослідження типів ВФ похідних слів різних частин мови, що й призведе до виявлення загальної типології ВФ дериватів сучасної української мови. Зіставно-типологічне вивчення типів ВФ у генетично споріднених і неспоріднених мовах дасть змогу виявити національно-мовну специфіку процесів найменувань в українській мові.

Основні результати дисертації викладені у публікаціях:

1. Внутрішня форма слова і словотвірна мотивація // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Вип.2. - Івано-Франківськ: Плай, 1997. - С.115-119.

2. Типологія внутрішньої форми слова у десубстантивному словотворенні // Актуальні проблеми граматики: Зб. наук. пр. - Вип. 2. - Кіровоград: КДПУ, 1997. - С. 40-44.

3. Внутрішня форма слова як засіб вираження національної самобутності у мовному членуванні світу // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: Зб. наук. пр. - Запоріжжя: ЗДУ, 1996.-С.133-135.

4. Національна мова як виразник ментальності народу // Обрії, 1997 -№2.-С.24-25.

5. Внутрішня форма слова і відображення "картини світу" у мові // Матеріали V Міжнародної наукової конференції "Семантика мови і тексту". - Івано-Франківськ: Плай, 1996. - С.24-25.

6. Внутрішня форма слова як складова частина лексичного значення і словотвірна мотивація // Матеріали III-х наукових читань "Актуальні проблеми українського словотвору". - Івано-Франківськ: Плай, 1995. - С.31-32.

АННОТАЦІЯ

Бойчук В.М. Типологія внутрішньої форми слова у десубстантивному словотворі. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 - українська мова, Прикарпатський університет ім. В.Стефаника, Івано-Франківськ, 1997.

У дисертації досліджується внутрішня форма слова у її зв'язках з дериваційною мотивованою, словотвірним і лексичним значеннями у семантичній структурі похідних слів.

На матеріалі десубстантивних іменників виявлено типологію внутрішньої форми похідних іменників назв осіб і неосіб.

Ключові слова: внутрішня форма слова, мотивація, словотвірне значення, лексичне значення.

АННОТАЦИЯ

Бойчук В.М. Типология внутренней формы слова в десубстантивном словообразовании. - Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык, Прикарпатский университет им. В.Стефаника, Ивано-Франковск, 1997.

В диссертации исследуется внутренняя форма слова в её связях с деривационной мотивированностью, словообразовательным и лексическим значениями в семантической структуре производных слов.

На материале десубстантивных имён существительных выявлена типология внутренней формы производных имён существительных названий лиц и предметов.

Ключевые слова: внутренняя форма слова, мотивированность, словообразовательное значение, лексическое значение.

ANNOTATION

Boychuk V.M. The typology of the inner form of a word in desubstantive wordbuilding. - Manuscript.

The dissertation for a Candidate's degree in philological sciences by speciality 10.02.01 - Ukrainian language, Precarpathian university named after V.Stefanyk, Ivano-Frankivsk, 1997.

The thesis presents a research of the inner form of a word in relation to derivational motivation, wordbuilding and lexical meaning in the semantic structure of the derivative words. The typology of the inner form of the derivative nouns denoting persons and things are established on a basis of desubstantive nouns.

Key words: the inner form of a word, motivation, wordbuilding meaning, lexical meaning.

Підписано до друку 29.10.97 р. Формат 60x84/16.

Друк. арк. 1.0. Тираж 100 пр. Зам. 47.

Прикарпатський університет ім. В.Стефаніка, видавництво "Плаї".

Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.

*Видавництво "Плай"
Прикарпатського університету
ім. В. Стефаника*

*Віддруковано в друкарні видавництва "Плай"
284000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57*

Handwritten text at the top of the page, possibly a name or title, which is mostly illegible due to blurring and fading.

AB 39005
AB 39005